

Xã hội rủi ro

VŨ CAO ĐÀM

1. Một phương hướng mới trong lý thuyết phát triển xã hội

Vào giữa thập niên 1980, một lĩnh vực nghiên cứu mới xuất hiện trên các diễn đàn xã hội học: "Xã hội rủi ro" (Risk Society), mở đầu bằng một số bài viết, và sau đó là cuốn sách của một nhà xã hội học không mấy tên tuổi, Ulrich Beck, giáo sư Đại học Munich (Đức).

Thực ra, ban đầu Ulrich Beck bàn về rủi ro trong những nghiên cứu xã hội học môi trường - những biến cố sinh thái, những xung đột môi trường, v.v... [Xem 1], nhiều năm sau, khái niệm "xã hội rủi ro" mới được Beck chính thức đưa ra trong một tác phẩm có tên là "Xã hội rủi ro" xuất bản bằng tiếng Đức lần đầu năm 1986 và bằng tiếng Anh năm 1992 [2].

Toàn bộ tư tưởng của cuốn sách dựa trên một luận điểm cho rằng, trong xã hội đương đại, trong khi con người ngày càng được đón nhận nhiều cơ hội cho sự phát triển của cá nhân và cộng đồng của mình, thì đồng thời, con người cũng phải đối mặt với ngày càng nhiều rủi ro trong cuộc sống, trong môi trường công nghệ ngày càng cao, trong việc lựa chọn các quyết định. Tóm lại, càng nhiều cơ hội bao nhiêu, thì càng nhiều rủi ro bấy nhiêu. Phân phối phúc lợi xã hội đi kèm với phân phối rủi ro.

Cơ hội và rủi ro đã trở nên hai đũa trẻ song sinh trong xã hội đương đại.

Với sự xuất hiện tác phẩm "Xã hội rủi ro", Beck đã bổ sung một luồng tư duy mới, một bộ phận đặc sắc trong lý thuyết phát triển xã hội nói chung và lý thuyết xã hội học nói riêng.

Tuy Beck là người sáng tạo ra khái niệm "xã hội rủi ro", nhưng thật ra Giddens¹ lại là người phân tích sâu sắc hơn khái niệm này khi ông bàn về phạm trù an sinh xã hội. Giddens đã đưa ra những liên hệ gắn bó giữa rủi ro và an sinh xã hội.

Về rủi ro, Beck đưa ra một định nghĩa khá độc đáo: "*Rủi ro có thể định nghĩa như một cách đối phó có hệ thống với các yếu tố ngẫu nhiên và không an toàn xuất hiện trong quá trình hiện đại hóa hoặc do bản thân quá trình hiện đại hóa tạo ra*" (Beck, 23). Như vậy, rủi ro có thể xuất hiện theo 2 con đường: (1) *Rủi ro để tạo ra*

¹ Xem Giddens: Sociology, 1990

được quá trình hiện đại hóa. Ví dụ, để tạo ra các chuyến bay của con người trên các con tàu vũ trụ, các nhà chế tạo phải chấp nhận trả giá cho những thất bại khó tránh khỏi trong quá trình thí nghiệm. (2) *Hiện đại hóa dẫn đến rủi ro*. Khi sử dụng phương tiện vận tải là máy bay, chúng ta hoàn toàn có thể gặp trục trặc kỹ thuật trong chuyến bay, dẫn đến tai nạn bất ưng, trong khi đi bộ thì không bao giờ có thể gặp loại trục trặc kỹ thuật như vậy.

Beck viết: "Ngược lại với các thời đại trước (bao gồm cả xã hội công nghiệp), xã hội rủi ro về cơ bản được đặc trưng bởi một sự bất lực: đó là không thể quy các sự kiện ngẫu nhiên cho các yếu tố ngoại lai". Beck giải thích "Nói các khác, rủi ro phụ thuộc bản thân các quyết định, rủi ro được sản sinh ngay trong sản xuất công nghiệp và theo ý nghĩa này, nó là một phản ánh (reflexion) của chính trị" (Beck, 183).

2. Đặc điểm của rủi ro trong xã hội đương đại

Beck nêu ra những đặc điểm của tác nhân rủi ro trong 3 giai đoạn phát triển của xã hội (Beck, 22):

1. Trong xã hội tiền công nghiệp: Rủi ro có bản chất ngoại lai, rủi ro xuất hiện chủ yếu từ thiên nhiên, không phải do con người tạo ra.

2. Trong xã hội công nghiệp: Rủi ro không chỉ còn là yếu tố tự nhiên nữa, mà do tác nhân con người, rủi ro sản sinh từ trong lòng công nghiệp, nhưng vẫn là những rủi ro kiểm soát được.

3. Trong xã hội rủi ro: Rủi ro trở nên một yếu tố không tính toán được, không kiểm soát được và không giới hạn.

Kết quả là chúng ta sống trong một sự bấp bênh:

1. Rủi ro sản sinh từ trong công nghiệp và khoa học
2. Rủi ro làm nảy sinh nhiều vấn đề không có câu trả lời rõ ràng.

Vậy phải làm gì? Beck cho rằng, trong xã hội hiện đại:

1. Xã hội có thể tự nó phá vỡ cấu trúc từ bên trong.
2. Xã hội làm nảy sinh ra một loại tính hiện đại thông qua các thể loại khác nhau của chính trị.
3. Chúng ta sẽ phải tư duy lại về rủi ro, một ý thức về rủi ro toàn cầu.

Theo những mô tả của Beck, chúng ta có thể hình dung rất nhiều dạng rủi ro mà con người phải chấp nhận trong xã hội đương đại. Lần theo những dòng tư tưởng của Beck, tôi tạm liệt kê các rủi ro và phân loại chúng theo một số tiêu chí mà tôi tạm đặt như sau:

1) Phân loại theo tác nhân gây rủi ro:

- Rủi ro do *thiên tai*, như giông bão, lũ lụt, động đất, núi lửa, mưa đá.

- Rủi ro do *con người* tác động vào thiên nhiên gây ra, như khai thác mỏ trong lòng đất, chống đỡ hầm lò không đúng kỹ thuật gây sập hầm; thiết kế, thi công xây dựng nhà cửa, cầu hầm sai kỹ thuật có thể dẫn đến sập đổ công trình, v.v...
- Rủi ro do những *xung đột giữa các nhóm người* gây ra, như chiến tranh do xung đột giữa tham vọng của quốc gia xâm lược với lợi ích của quốc gia bị xâm lược, xung đột do kỳ thị tôn giáo, xung đột do kỳ thị sắc tộc, xung đột do tranh chấp quyền lực ý thức hệ, v.v...

2) Phân loại theo khả năng nhận biết rủi ro:

- Rủi ro *được tiên lượng* từ trước, chẳng hạn, những yếu kém về kỹ thuật trong các công trình, nhà máy, cầu hầm, v.v...
- Rủi ro *không thể tiên lượng* từ trước trong các công trình kỹ thuật, chẳng hạn, sự cố nhà máy điện nguyên tử Tchernobyl; rủi ro do những sự cố bất ưng từ thiên nhiên, những thảm họa sinh thái.
- Rủi ro *được xem xét từ trước*, ngay từ khi chấp nhận lựa chọn một quyết định, chẳng hạn, quyết định đầu tư, quyết định tham chiến tranh giữa các bên đối địch, quyết định đầu súng, quyết định tranh cử, v.v...

3) Phân loại theo khả năng dự báo rủi ro:

- Rủi ro *có thể dự báo*. Với trình độ phát triển của khoa học hiện đại, con người ngày càng có khả năng dự báo các rủi ro từ thiên nhiên, như giông bão, lũ lụt, núi lửa, cháy rừng, v.v, thậm chí có thể dự báo chính xác thời gian và cường độ của rủi ro.
- Rủi ro *không thể dự báo*, chẳng hạn, mặc dù khoa học dự báo các sự cố thiên nhiên đã rất phát triển, nhưng vẫn có những thảm họa thiên nhiên không thể dự báo từ trước, cũng như có những cuộc khủng hoảng kinh tế, khủng hoảng tài chính khủng hoảng chính trị và xã hội không thể dự báo từ trước.

4) Phân loại theo vai trò chủ động của con người trước rủi ro:

- Rủi ro mà con người *không mong đợi*, ví dụ, quyết định ký hợp đồng bán hàng trả chậm với một công ty nước ngoài, không tính toán được một cuộc lạm phát tốc độ phi mã sau đó ở đất nước này, đồng tiền mất giá, doanh vụ bị thua thiệt, thậm chí, dẫn đến công ty bị phá sản..
- Rủi ro do con người *chủ động chấp nhận* có tính toán từ trước, chẳng hạn chấp nhận rủi ro trong một quyết định đầu tư đổi mới công nghệ, có thể dẫn đến thắng lớn trong việc mở ra một sản phẩm mới có sức mạnh cạnh tranh, song hoàn toàn có thể dẫn đến thất bại vì không áp dụng thành công thành tựu công nghệ mới này; Có những quyết định có thể dẫn đến rủi ro rất lớn cho cả một dân tộc, chẳng hạn, chấp nhận một cuộc chiến tranh không cân sức với một kẻ xâm lược hùng mạnh, v.v...

Như vậy, ngày nay, chúng ta luôn đứng trước vô vàn rủi ro, không chỉ những rủi ro mà ta không mong đợi, thậm chí không thể biết trước, mà có cả những rủi ro mà chúng ta biết trước, có cả những rủi ro mà chúng ta sẵn sàng chấp nhận và dấn thân.

Không phải vô cớ mà Beck đã đặt tên cho xã hội đó là “Xã hội rủi ro”. Chính ý thức về một xã hội rủi ro sẽ giúp con người biết lựa chọn hành động trong cuộc sống đương đại, và cũng chính vì vậy mà ý tưởng về xã hội rủi ro đã nhanh chóng được chấp nhận trong giới nghiên cứu, không chỉ giới nghiên cứu xã hội học, mà cả trong các lĩnh vực khoa học ứng dụng rất khác nhau, như lựa chọn quyết định đầu tư, lựa chọn đối tác kinh doanh, phân tích chính sách, chuẩn bị quyết định chính sách và điều hành quản lý.

3. Hành động trong xã hội rủi ro

Trong một cuốn sách rất nổi tiếng vừa mới được dịch sang tiếng Việt, *Tư duy lại tương lai (Rethinking of Future)*, được viết bởi nhóm các nhà nghiên cứu xã hội rất nổi tiếng của thế giới đương đại như John Naisbitt, Philip Kotler, John Kotter, Michael Porter, v.v... các tác giả đều xuất phát từ một niềm tin chắc chắn, như trong lời giới thiệu của Alvin Toffler, rằng chúng ta đang sống trong một thế giới "giao thời", khi một mô hình cũ sụp đổ mà mô hình mới chưa được xác lập" và "sự bùng nổ của tư duy sáng tạo", "được đánh dấu bởi sự cạnh tranh khốc liệt, bởi những cuộc cách mạng công nghệ liên tục, bởi sự xáo trộn và xung đột xã hội", "một tình trạng không thể đoán trước ở mức độ cao và những điều kiện phi tuyến tính".

Trong bài đầu tiên, Rowan Gibson cũng đưa ra một hình ảnh thú vị: "Thay vì sự ổn định, dường như... chúng ta đang gặp rắc rối sâu sắc khi chúng ta đang cùng nhau lao vào bờ vực của sự hỗn mang, đến một giai đoạn quá độ dữ dội..." ngày nay, chúng ta không thể "lái một chiếc xe du lịch sang trọng để đi tới tương lai. Cái chúng ta cần là một loại phương tiện hoàn toàn mới có thể chịu được địa hình gồ ghề và bất trắc". Tất cả các tác giả trong cuốn sách này đều tư duy trên cơ sở nhìn nhận, chúng ta đang sống trong một thế giới đầy biến động và rủi ro.

Gần như rất đồng điệu với tư tưởng xã hội rủi ro của Beck, những tư tưởng khá thú vị về *Quản lý rủi ro (Risk Management)* đã xuất hiện. Tư tưởng chủ đạo của *quản lý rủi ro* là, chúng ta luôn gặp rủi ro, chúng ta luôn phải đương đầu với rủi ro, vậy chúng ta phải chấp nhận rủi ro và “quản lý” nó.

Nội dung quản lý rủi ro có 3 cấp độ:

1. Phòng ngừa rủi ro trong mọi trường hợp, không để nó xuất hiện;
2. Hạn chế phạm vi lan rộng rủi ro trong trường hợp nó xuất hiện, và
3. Khắc phục rủi ro xét về mặt hậu quả và tác hại của nó.

Một lĩnh vực nghiên cứu có quan hệ khá gần gũi với quản lý rủi ro, là *Quản lý khủng hoảng (Crisis Management)*. Tôi quan niệm nó gần gũi, là vì khủng hoảng trên thực tế có thể xem là một sự rủi ro, một loại rủi ro có thể hoặc không thể tiên lượng. Và như vậy, trong quản lý khủng hoảng chúng ta cũng có thể liên hệ tới 3 cấp độ:

1. Phòng ngừa khủng hoảng trong mọi trường hợp, không để nó xuất hiện;
2. Hạn chế phạm vi phát triển của khủng hoảng trong trường hợp nó xuất hiện, và
3. Khắc phục khủng hoảng xét về mặt hậu quả và tác hại của nó

Tuy nhiên, những người chủ trì lý thuyết về quản lý khủng hoảng thì xem khủng hoảng là một tình trạng *không bình thường* của xã hội. Còn những người đi theo lý thuyết về xã hội rủi ro thì, ngược lại, xem rủi ro là một *tất yếu xã hội*.

Chính đó là sự khác biệt cơ bản về mặt hành động trong lý thuyết quản lý khủng hoảng và lý thuyết quản lý rủi ro.

4. Kết luận

Lý thuyết về xã hội rủi ro vẫn đang trên đường hình thành. Tuy nhiên, với những ý tưởng tiếp thu được từ trong những bài viết của Beck, và nhất là trong cuốn sách “Xã hội rủi ro” của Beck, tôi xin mạnh dạn nêu ra vài điểm kết luận sơ bộ sau:

1. “Xã hội rủi ro” là một khái niệm còn rất mới, nhưng khá độc đáo và chắc sẽ có vai trò rất thực tế trong lý thuyết phát triển xã hội.

2. “Cơ hội” gắn liền với “rủi ro” đáng được xem là một luận điểm đặc sắc trong lý thuyết xã hội học hiện đại.

3. Tư tưởng “Xã hội rủi ro” có thể sẽ đóng vai trò quan trọng trong việc làm phong phú thêm lý thuyết hành động xã hội.

4. Nhìn chung lại, những cơ sở lý thuyết về xã hội rủi ro rất có thể sẽ trở nên một phương hướng ứng dụng rất thực tế trong các nghiên cứu về phát triển xã hội, về phân tích chính sách và các cơ sở lý thuyết về ra quyết định chính sách.

Tài liệu tham khảo chính

1. Beck U.: Environmental Risk and Society (Bản tiếng Anh), 1990.
2. Beck U.: Risk Society (Bản tiếng Anh), 1992.